

ОЛЬГА КОБИЛЯНСЬКА

ВАСИЛКА

НОВЕЛЯ

КИЇВ—ЛЯЙПЦІГ 1923
ВИДАВНИЦТВО „НОВА УКРАЇНА“

ОЛЬГА КОБИЛЯНСЬКА

ВАСИЛКА

НОВЕЛЯ

КИЇВ ЛЯЙПЦІГ 1923
ВИДАВНИЦТВО „НОВА УКРАЇНА“

Дружимо в дружній К. С. РЕДКА, том в обм. в СВЯЩІСЬ

Було це сім років перед війною. Максим лагодився до Канади. Останньої ночі перед від'їздом приснився йому дивний сон.

Іде він ніби своїм полем . . . шукає свої межі межі полями других гаадів, і не годен віднайти її. А його поле й поля тих других людей, то така рівнина, та так щиро з небом у дальні стикається, що гадаєш: айдеш тамтуди, то й діткнешся божого неба. Та — ага, коли не так. Не так воно є, як чоловік гадає, а так, як Господь святий запорядить. Шукає Максим своїм оком межю, котру так добре знає, як свою руку, поорану від праці, — а тут нараз глини, от що його око зобачає: звідти, де звичайно стикається небо з землею й ніби витаються, коли сонце на показ усім виринає — звідти висуваються тепер величезні клуби диму й так спішно садять, один по другім, і все те суне просто на поля. На поля, кажу. Садять, одні угору аж під небеса якоюсь чорною гадюкою, а другі клуби котяться зміїним рухом по полях. Що це має бути? Як це не має бути добре, то наднесе щось несамовите. Та . . . гадайте собі: от вже й іде. Он з тих клубів як указується біла коняка. Без сідла . . . довга . . . шию простягнула на два лікті. Сама худа . . . зпоміж ребер, неначе дві кулі . . . витікає кров, писок відімкнула, і рже тужно, лячно, і, хитаючись, жене кудись. Клуби диму за нею. Поле, то вже не поле, то не рілля, то не зелень на ній колишеться, то не свіжо орана земля божа . . . то якісь висохлі скиби, одна більша від другої, рови не рови . . . пустиня . . . чи що це?

Збудився Максим. Збудився на зорях і встав. Не будив іще зараз жінку, бо поралася допізна з дітьми. Двойко їх було в нього: Дмитро

старшенький, і мала Анничка. Вийшов надвір. Заглянув до стайні, кинув худобині паші, напоїв, обійшов тричі свою хату, стайню, хлівець, малу стодільчину, обмився, перебрався і входить у хату. На порозі стрічає його Василка, жінка його люба.

— Максиме, — каже, — ти чого так рано зірвався? Ще тобі час у дорогу.

— Не міг спати довше.

— Чому?

— А тому й тому, — каже й розповів сон. — Майся на осторожності, жінко, — каже, — аби ти не зазнала якої кривди!

— Через що?

— Та он через поле.

— А-я?

— Та дивися. У сні я не міг віднайти межі нашого поля. Дим таї дим садив звідкись, доки не висадив зі себе якусь білу, худу, підстрілену коняку, що, тужно ржучи, кудись бігла. Може, пана свого згубила. Мені стало банно*). Й я збудився.

Василка усміхнулася насилу, показуючи свої рівні, білі зуби:

— Мені не до сміху, Максиме! Та це явесь таке чудне, що ти оповідаєш. Гадаїт про що инше. Ти ідеш, а я сама з дітьми лишаяюся. Хоч не на довго ти ідеш, як кажеш — а два-три роки, все-таки ні два, ні три дні... За межу не журися. Я й зубами держати буду. Та є тут і фамілія**) твоя, що посвідчить, як би її хотів хто зорати.

— Фамілія! Яка там фамілія? Стара тета таї її сини коло неї, чи вони годні по судах та термінах ходити? Сьогодні, як спаде на тебе біда, то й спаде. Та ти пиши мені, жінко! Пиши всю вірну правду, не скривай переді мною ні добра, ні зла. Що Бог дасть...

— Ти пиши, Максиме! — відказала вона й нараз утерла верхом руки очі.

— Буду, Василко! Цить, не плач! Як буду добру роботу мати й добру плату, — пішлю гроші, то й буде моє писання до тебе. Але ти

*) сумно, тужно **) родина

пиши за діти, за худобу, за роботу, й як будеш газдувати без мене Все пиши. Нічого не забувай. Стару собаку дозирай, бо вночі, як ти спиш, вона чуває. Сеї ночі, жінко, як ти вже сильно спала, вона завилала так тяжко... так жалібно..., що мені до серця туск*) підступив... а у сні відтак та біла, підстрілена коняка, таї я вже не спав.

За годину попрощався.

Подався на дорогу до сусіднього села, звідки мав від'їжджати за море а кількома иншими знайомими, що з них два вже були в Канаді.

Він ішов прудко вперед, аби жаль, що стискав йому груди, не запанував над ним, таї щоб жінці, котру любив щиро, не продовжати муки. Коли прийшов на місце, де мусіли розходитися, він станув і здохнув капелюх:

— Василко! — сказав стисненим голосом.

— Кажі, Максиме! — відповіла і притиснула шириньку†) до очей.

— Всіляко буває, Василко!...

Вона глянула на нього, а з очей полили сльози.

— Не забувай за діти... Будь їм рівно добра!

Вона зрозуміла його.

— Діти не просяться самі на світ, жінко!...

Вона зойкнула в голос і припала до його грудей:

— Ти таке мені говориш, чоловіче? На таке я в тебе заслужила?

— Я лиш так, жінко, ... не бануй**!) Я лиш кажу, що всіляко буває. Я можу вмерти. Це я на такий раз кажу. Бувай здорова, й вертайся до них ... моя Анничка ...

І урвав. Здержуваний жаль бухнув сильним плачем із його грудей. Він майже трутив від себе жінку, що заносилася від плачу, відтак підоймив з землі капелюх, що випав був йому з рук, затиснув його мов п'яним рухом на чоло й пішов.

*) туга †) хустинка **) сумувати, тужити

Молода жінка ще кілька разів оглядалася за чоловіком. Вони любився щиро й жили між собою завжди в мирі і злагоді. Хоч не були багаті, але й не терпіли недостатку. Працювали заповідливо й помаленьку зачали дороблюватися. Останнього року купив Максим свіжий кусник поля, що межував із його невеличким садом, а що готових грошей у нього не було, а худобу жалко було продавати, мусів у банку задовжитися на пару соток. Щоб швидче позбутися довгу, рішився, за порадою добрих приятелів, виїхати на кілька років до Канади, заробити там грошей, а відтак вернутися додому й остатися вже нансе на рідній шматинці землі. Василка зразу тому опиралася. Чого ж аж за море на зарібок їхати? Заки переплинеш воду, можеш і життям заплатити. Вода то не суша. І ще яка вода, як оповідають. Можна й тут, у ріднім краю, якимсь чином добути тих потрібних грошей; настоювала на тім, щоб продати одну корову. „Дасть Бог, діждемося другої“, повторяла. А він обставав при своїм. Наважився їхати — й її слова не бралися його слуху. Все торочив своє, доки не згодилася.

І от і пішов.

Верталася, плачучи. Так їй жаль було того її Максима, так жаль, наче б не мала його більш бачити в життю. Хто вигадав якусь ту Канаду, що тягнула людей до себе, як вудка рибу?

Недалеко воріт стрінули її діти. Малий Дмитрик, що доглянув її перший і біг проти неї, а за ним двома роками молодша Анничка.

— А де татко? — кликав Дмитрик здалека: — де татко? Вже в місті?

— Вже в місті, — сказала слабим голосом: — вже в місті, — і стиснула зуби, щоб не бухнути новим плачем. — А-я!

Забрала діти з собою і ввійшла на подвір'я. Проти них простягався на передніх ланах і шкiрив зуби, вигавкуючи, старий сторож Таркуш:

— Дай, дай, дай, -- брехав нашів утішно, напів нетерпляче, звертаючись до газдині дому: -- дай, дай!

— Дам, дам, — відповіла вона, гладячи вірну звірюку по голові, — дам... вам усім. Усім, що до одного, ніхто з вас не знає кривди... Цить, цить!

І всі троє зникли в хаті.

Від того часу минуло шість років. У хаті Василки все в порядку, все в ладі, чисто, харно*). Худібки у ставні примножилося. З молодой, стрункой, подібной до дівчини жінки виробилася поважна, сильна, робуча гадиня. Повна енергії й рішучости, звертала особливо на себе увагу своїми ясними, сталевой барви очима, що так допитливо вмiли спочивати на тих, що вступали в її хату, чи чужі, чи знайомі. З тими очима треба було неначе числитися — инакше її гарне, біле, широке чоло вмiло хмаритися, й то так невблаганно, що ставало ніяково від тих морщин, а надто, коли й її уста до того отворялися, червоні, без усміху, й заговорили.

Максим писав, посилав гроші, рік минав за роком, та сам він іще не вертав. Дмитрикові йшло вже на десятій рочок, а мала Анничка стала розумною дівчиною й нераз ставала матері при навальній роботі у пригоді. Обое діти були гарно ховані, й материне серце нераз із потайної радости мов поширялося на згадку, що, як не цього року то другого, верне вже Максим і побачить свої діти, Дмитрика свого, на котрого дув, мов на мушку, й Анничку, свою пестійку, мудру й сердечну дитину, що з очей вичитувала кожду думку мамі або й другим, що приступали до неї і просили в неї якої дрібної послуги. Так, та Анничка, ніби маленька мати, мала бачність на все, коли мама виходила з хати й полипала на її й Дмитрикову десятилітню головку все своє майно. Але Василка не часто покидала свою хату. Не було часу. Хибі в неділю до церкви або часами й до недалекого міста, щоб там продати дещо з господарства й за ті гроші чи прикупити що до хати, чи зложити їх у пан-отця, що відсилав їх до щадничої каси. Довг у банку

*) охайно

був давно вже вишлачений, і Василка закупила на бажання чоловіка вже й другий шмат землі... й оброблювала його своїми руками. Лиш Максим зтягав усе з поворотом додому... Ще зо три місяці — писав усе — ще зо п'ять... ще зо чотири, а відтак поверне вже зовсім, бо тамошня праця важка, день-у-день заїдає його сили й зачинає вже надобре у крижах обзиватися. Так писав, аж доки не перестали доходити до неї його листи. Через що? Василка не знала. Розвідувалася в жінок, що так, як і вона, мали чоловіків за морем. Один з них писав раз невразним письмом до своєї жінки, що, мабуть, скоро вернеться додому, лишень жде ще Максима, котрий із підприємцем поїхав до М. розсаджувати динамітом якусь скалу, що буцім-то стояла на заваді будові залізничної дороги. Стільки було всього.

Час минав і минав. Весна уступала літу, літо осені — а Максим не вертав і звісток не посилав. Василка почала гризтися*). Ночами обминав її сон, Максим привиджувався їй мертвим... Вона плакала, молилася й почала пан-отцеві давати на служби з щирим бажанням у душі, щоб Господь освітив його розум і наклонив до повороту. Дома, що правда, її руки працювали за двох... Її голова думала за двох, — але Бог був свідком, як важко було їй иноді на душі. Особливо пізно, похмурою осінню, або зимою: раз, що чоловік, то чоловік; надворі фуфела**), заметільниця, то, здається, наче вітер, перетканий снігом, і мороз ось-ось розтріскає шиби в вікні, хату змете, а собака надворі бреше, виє, иноді здається, просто з ланца***) рветься, щоб не допустити когось, чи чогось до хати, — а ти, жінко, хоч тобі душа з ляку завмірає, втихомирюй сполохані діти на печі, зтягай на себе кожух і лізь темної ночі у сніг по коліна, пекучому морозові назустріч, і роззирайся на всі сторони, чи не підсувається яка мара потайки до стайні, стодоли... або хоч би й до самої хати...

Ей, Господи!

*) журитися ***) завірюха ****) ланцюг

Тай настала й війна.

Настала й заколихала світом.

Землю рвуть-розривають, аж зілляли її кров'ю. Тоді було вже добре. Тоді і трупом покрито землю, й заскавуліло повсюди. Людським, собачим, і гарматним голосом. Пленталося і простріленого доволі. Пленталося і туди й сюди. Білі, й чорні, й карі кінські мари — й падали тяжко на землю.

Ночами висувалися зірки дріжачими цяточками на небоскліні, а місяць ховався до половини за рівне, темне пасмо хмар. Бував блідий.

Коли цілком утихало, зліталось чорне вороння і спускалось квално на землю.

У такий час зайшла до одної знайомої пані одного разу Василка. Оповідала про свої діти, господарство, про Максима, що, здається, через війну не міг вернутися, а вкінці про страшний час, що настав на світі. Про війну й ворогів. Кожний зазнав горя, надивився на червону кров і давав жертви. Забув про себе, хибá що плакав, бачивши те, чого не бачив досі. Страшні каліцтва. Цього одного давала суто-ненаситна війна на довгі, довгі літа. А відтак розповідала вона з перервами такі переживання.

„В нашій селі Ш. стояли торік вороги — Москалі. Один наш жовнір, на ім'я Іван Ротенчук, драгун, переховувався в одній жінки, й на мене випало, що я носила йому туди харчі. Там робили вороги ревізію, але його не нашли. Він потім прийшов до мене й питався, чи не міг би перебути в мене пару день. Я надумалася і сказала:

— Буду тебе скривати, докіль наші не прийдуть, і доки зможу.

„В мене було сіно назад хати коло притули*), й там я його заклала. Доки було тепло, він сидів там, а як постуденіло, я сказала:

— Ходім до хати, будемо копати «декунок**), під ліжком.

„Дітям я наказала, щоб мовчали:

*) комірчина позад хати ***) військовий вислів — схованку (Deckung)

— Це ваш вояк, діти! — навчала я їх. — Як би його Москалі зловили, то розстріляли б.

„Та діти мені на те таке відповіли:

— Як це може бути наш вояк, коли в селі є Москалі?

— Вони його завовнали, діти. — кажу їм. — він від них утік і хоче тут переховатися, доки наші не вернуться.

„Тоді діти, поміркувавши (Дмитрикові було тоді а Авничці 8 років), і синали:

— А як Москалі прийдуть і будуть шпитатися?

— То кажіть на той раз, що це ваш татко. По правді, то він під Станіславовом потрапив Москалям у неволю, але по дорозі в Росію вирвався їм із рук, переобразив по-цивільному, відтак по-руськи її перекрався сюди.

— Як вам це казати, мамо, коли наш татко в Канаді?

— Дмитре! То є вояк, то що інше, й тому мимусимо казати, щото наш татко.

„Дмитрик привадумався і, прешті, й він і Авничка обіцялися мовчати.

А хлопчина ще додав статечно:

— Як так, то треба мовчати, аби наш цармавбагато вояків і побив Москалів,

„Дмитрик то цілий батько: все щось думає, і як що раз придумає, то любо послухати.

„Відтак Іван заліз у свою яму під постіль. Коли Москалів не було близько, він сидів у хаті й виходив часами на божий світ; а як з'явилися — ліз у яму.

„Одного разу його застали в хаті і сказали до мене:

— От і гарно. Твій татко дома, а не на війні? Чому не на війні?

— Він глухий, — кажу я.

„Москаль навмисне пробук до нього говорить.

— Ісричіть до нього дужче, бо він не чує! — кажу я.

„І, приступаючи до нього та дотикаючись його, кличу йому в вуко:

— Ади, чоловіче, салдат говорить.

„А він отворив рот, таї каже: Г— а? Таї, звертаючись до Москаля, просить:
— Кричїть дужче, бо я не чую.

— От і гарно, що ви дома, — відповів тон.

„Відтак уже більше до нього не говорив. Дїти мовчали, наче води в рот набрали, а коли Москаль вийшов з хати, вони сміялися. Пізніше салдати приходили на квартиру, але я не пускала. Двері держала все зачинені. Коли мені було потрібно чого в селі або в місті, я виходила, наказуючи гостро дітям, двері не відчиняти, щоб, не дай Боже, який Москаль не збіг усередину.

„Одної днини підійшли Москалі під двері і стали добуватися, граюючи та наказуючи відчинити.

— Мамаї нема дома, — відповів Дмитрик, — ми не отворимо, бо ви ще щось украдете.

„Я була дома, таї сховалася. Пішли Москалі до сусідів, а там їм сказали, що я уніятка, що в мене Москалів на квартирі нема, але що я мушу дома бути. Прийшли з сокирою під хату другий раз і казали дітям отворити двері, бо — грозили: «зараз порубаємо». Я вскочила до другої хати, а дітям казала отворити двері. Дїти отворили. Москалі увійшли до хати й питають:

— Де мама?

— Ми не знаємо, де мама! — а знали добре, що я була в хаті.

„Тоді один з них сказав:

— Коби вона лиш прийшла! Що то в неї такий розум? Скрїзь є салдати на квартирі, а в неї аби не було?

„На те я таки зараз увійшла у хату і сказала:

— Що це тут за командант, що на мене так гостро виговорює? Котрий такий великий, питаю ще раз?

„Він відповів:

— Чому ти нікого не пускавш на квартиру?

„А я кажу:

— Я маю, як самі видите, двоє малих дітей і не сиджу все дома. Я боюся, що мене обкрадуть. Одну мою знайому обікрали, а я того боюся.

„Тоді він прискочив до мене з сокирою й хотів ударити. Другий салдат ухопив його за сокиру й каже:

— Лиши бабу, вона щиро правду каже. Одни лайдак найдеться в селі, що обкраде, а вона того боїться.

„Я йому на то сказала:

— Як командант дасть вас на квартиру, а мені що пропаде, тоді я знаю, кому скаржитися.

„Потім вони вже по-доброму говорили. Прийшов і ще якийсь фельдвებель і дав мені троє людей на квартиру. Їм наказував:

— Не кивайте*) баби, ані не беріть від неї нічого; вона того боїться.

„А до мене звертаючись, сказав:

— Коли тобі що пропаде, або вони будуть що брати, тоді прийди до мене.

„Назначені на квартиру салдати пішли по свої річі, і в хаті стало тихо. Тоді я дала схованому воякові Іванові грубі, теплі пачі**), великий кожух, дві ковдрі й подушку таї вислала його достайні на під***) у сіно. Там він ховався перед Москалями.

„Як нікого не було дома, він увійде до хати, загріється й наїється. Часом я сама ходила кликати його до хати. Тоді одно з дітей сидить при однім вікні, а друге при другім і вартують, щоби ніхто не зайшов сам у хату. «Як хто буде зближатися», — кажу я їм, — «то ви кличте, щоби я сама вийшла проти чужого». І так убійств бувало до хати, я дам йому їсти, а діти все сидять у вікон на сторожі.

„Потому, як настали великі морози, я пішла до мами, два кільметри від нашої хати. Йшла самим полем, аби ніхто не видів, а сніг сипав і сипав, поле пусте, лише де-не-де перелетить який ворон — і більш нічого. Аж зайшла — й розказала.

*) не рухайте **) повстанці, сукиняві виступці ***) горіще

— Мамо, він не годен довше сидіти у стайні на сіні. Обмерзне. Що робити? Давайте раду!

„Тоді мама надумалися й кажуть:

— Біда, Василко. Від тебе він мусить забратися. До мене на квартиру нікого не дають, рідко коли й так хто заходить; приведи його сюди й нехай сидить у баби.

„На те я вернулася додому, а другої днини перебрала його по-жіночому. Дала йому свою сорочку, спідницю, зробила кирпу*) на голові, завила в хустку, вгорнула в малий і великий кожух, дала йому свої малі черевики й повела над вечір до мами.

„Йдемо дорогою. Проти нас, мов із землі, вискочило кілька Москалів. Вони нас стримали. Жартують. Під нами земля горить. Мене зачіпають — я відштовхуюся. Його хлапють за груди, гадають, що жінка.

— Лишіть її, — крикнула я люто, відтручуючи ворога, — не видите, зуби її болять . . . гадаєте, комусь дурниці в голові? Агі, вона з ранку світа з болю не бачить, говорити не годна — а ви!

„Тоді вони стали розпитувати: куди йдете, та відки йдете. А я кажу:

— У тамтім селі є доктор. Ми ходили до нього, аби дав що від зубів. Тепер вертаємося додому.

„І з тим дали вони вже нам спокій, а других ми, Богу дякувати, не здибали. Мама його на якийсь час прийняли, але незадовго він мусів знов вертатися до моєї хати:

— Так ліпше — казали мама: — раз тут, раз там.

„Москалі, що були в мене на квартирі, його ніколи не бачили. Але коли він вернувся назад до мене, то один кватирант зі сусідньої хати задрів одного разу, як він переходив подвір'ям до стайні й зараз кликнув до мене:

— Що то за один, що зайшов до стайні? Він не подобає на салдата, лише на шпіона.

*) кирпа — силетене туго в кіски волосся, рід „фрзаури“ в буковинських сільських дівчат.

— Не говоріть таке страшне. пане, бо то війна. — відповіла я йому. — Мене ваші салдати можуть тепер і на Сибір забрати.

„Коли мої кватиранти прийшли з ліса, де рубали дрова, то зараз запиталися, входячи в хату:

— Хазяїно, в вас є який салдат?

— Нема, — кажу, — крім вас, нікого.

— Ади, — кажуть вони. — камраті*) виділи, як до тебе до стайні зайшов якийсь шпiон.

„Коли мене сусідський кватирант питався, що то за чоловік зайшов до мене до стайні та що то, певно, мусить бути шпiон, я зараз сказала Іванові, щоб пішов до Максимової сестри:

— Тут, — кажу йому, — може ревізія впасти, коли вони кта перемовуються, и буде нам біда.

„Мої кватиранти щось перешіптувалися між собою, а відтак один зпоміж них обізвався:

— Гай, салдати, ходім, будемо бачити, чи то правда, що в стайні хтось сховався.

„Зайшли туди, а на під боялися йти, бо то вже добре стемніло. Я побігла до хати, взяла свічку, засвітила її, подаючи їм, кажу:

— Лізьте й дивіться добре за тим шпiоном!

„А вони полізли на під, роззираються скрізь по сіні, ба ще й дрюкають, чи нема кого під сномом, — а його нема.

— Ади, нема нікого, — сказали й зійшли.

„А діти мої, ті дорогі діти мої, мовчали тихо, не відімкнувши губи ні на словечко одно. Анничка моя . . . вона водила лиш очпцями своїми з білого личка по всіх . . . але слова жадного не промовила, а слаба вже була. Ой, Господи!

*) військові товариші

„Я цілий рік ходила чорна з безсоння, аж мене люде не пізнавали; а чотири місяці голова мене боліла, як день, так ніч. Я вже ніколи не спала. Бувало, що стукне, а я ціла стрясуся й гадаю: ох, вже знов ідуть Москалі. Бо й як ні? Треба було — гадайте собі — й їсти йому нести й варити, а тут воріг дивиться тобі в руки. Так я зісохла, що аж до московського лікаря мусіла ходити. Він мені сказав:

— Жінко, ти мусиш спати, випочити, бо твоя хвороба з безсоння і з якоїсь жури і грижі.

„І дав мені порошки якісь на сон і від голови. Дай йому Боже здоровля, від них мені полекшало.

„Зате Анничка не могла прийти до здоровля. Вона зачала слабувати, ще заки Іван прийшов до нашої хати. Перестудилася, як у мене на квартирі стояло наше військо. Тоді жовніри спали в великій хаті по одній стороні, а я з дітьми в хатчині по другій стороні. В тій малій кімнаті була велика діра в одному куті — і продув спалив моїй Анничці легкі. Тепер вона, хоч хора, все-таки рівно-однаково вартувала над Іваном, коли він у нас переховувався. Лише чотирнацять днів перед смертю не годна вже була його пильнувати. Як у наших селі стояло наше військо, й її лічили австрійські лікарі, то було їй ліпше, а як московські, то знов гіршало.

„За той час, як Іван сидів у сестри мого чоловіка, зайшов туди і другий такий, як він, що втік уже зі самої Росії. Так вони обидва сиділи вкупі, а я їх годувала. Отже ж підозріли мої квартиранти Москалі, що я туди ходила й їсти носила.

„Питали:

— Кому їсти носиш?

„А я кажу:

— Вона, цебто, Максимова сестра, тепер у злиднях, грошей не побірає, корова в неї лиш одна й не доїться тепер, то я, що зварю, то

відношу її їй. Як наше військо було, вона гроші за чоловіка свого, що був на війні, побирала й мені давала. А тепер дивіть, як є!

„Вони лише сказали:

— Гай, гай, нехай і так.

„Відтак я вже вистерігалася, аби мене не виділи. Вони часто ходили в ліс рубати дрова, а я йому сказала:

— Коли їх у хаті не буде, я кину втиральник на паркан, а ти дивися зпід ліса (ліс був не дуже далеко від хати сестри мого чоловіка) і приходи, наїсися... й підеш знов.

„Так він приходив. Наївся, брав собі харч на вечір, а я вже не ходила. Припочивала потрохи. І не довідалися Москалі нічого, а за якийсь час пішли з моєї квартири. Тоді він знов вернувся додому. Як бувало хто надійде, то найде завжди двері замкнені, а як хто таки набивається, він іде в яму під постіль, а я тоді вже пускаю в хату.

„Через нього я поклала в хаті підлогу, щоб він мав сховок під постілью. Як би не та підлога, хто знає, чи він міг би так довго прятатися перед Москалями. Коли я її клала, мене питалися салядати, на що мені підлоги. „Так тепліше“ — відповіла я.

„Саме в той час, як я клала підлогу, прийшла до мене якась тета з Т. і просилася на ніч. Я не впустила в хату, бо там був Іван. Пізніше її син здивав мене на дорозі й питався:

— Чому, — каже, — не впустила ти мою маму в хату, не прийала її на нічліг? Кажки, ти родила тоді дитину?

„Гадайте собі, що я тоді мала, чого то мені не приходилося вислухувати! Та я лише відповіла:

— Чому? Я вам скажу, але мовчіть з тетою. Не кажіть нікому. Я клала в хаті підлогу з військових дощок. Коли люде розвідаються, що я так робила, то як наше військо вернеться, зачнуть люде про все доносити й зосмішать мені хату. Стануть дошки в хати забирати. От, чому. Та мовчіть, прошу вас!

„Тоді він успокоївся і пішов.

„У сусіди були також Москалі на квартирі. Одного разу побіг Іван до потока по воду. Один Москаль сусідський, що його добачив, вернувшись до хати, каже:

— А он, у тої хазяйки є якийсь такий високий хазяїн... Відай*), вернувся її муж із Канади.

„Сусідова жінка прибігла як-стії до мене, подивитися і спитати:

— Вернувся Максим з Канади? .

„А я кажу:

— І — гі, гі... Де?

— Таже Москаль казав, що видів, як воду піє.

„А я знов:

— То, — кажу, — хлопець Георгішин.

„А вона:

— А-я? А він чого прийшов до тебе, Василюк?

„Я:

— Він мені свиню возив до С... ри на продаж, а я йому не заплатила, бо не мала дрібних. Тепер він прийшов упоминатися. Я ж йому не покажу, де гроші стоять. Тому попросила, щоб побіг по воду, а я тимчасом витягнула гроші й дала. Не могла перед ним показувати сховок; бо одним оком побачить, а другим зайде тай украде. Таке мов, сусідко, от що!

„Це було в великий піст.

„Москалі давали вже мені спокій. Коли Іван часом виходив надвір, а де який Москаль показався, діти лиш одно на друге глипнули й бігли остерігати:

— Татку, сховайтеся, бо мама не може все до вас забігати, аби Москаль не побачив.

*) здається

„І так він сидів, то в хаті, то на сні, то в ямі у стайні під ногами корови, так без спокою жив, рівно, як я тай діти. Тимчасом моя дитина, Анничка моя, розслабла ще дужче її саме у дві неділі по Велюкодні померла...

„Останньої ночі перед смертю він зо мною вартував коло моєї Аннички. Виліз із ями зпід корови (там було ще ліпше, як у хаті) й ляг коло неї на землю, щоб подати їй свічку, як би я заснала. А мені каже: — Ти спи; давно вже не спала, то що з тебе буде?

„Вінна позабивав, аби ніхто до хати не зазирає.

„І так ми сидимо й вартуємо обоє.

„Я глянула знов на дитину — не говорю вже про свій жаль — а її сльинка з рота йде.

— Ти хочеш водички, Анничко? — питаюся, й беру її на руки, й даю воду й лікарство. Але воно не хотіло. Тоді засвітив він свічку, дав мені, а я всунула дитині в руку. І тут, коли дитина конала, й я плакала, і Дмитрик плакав. У тій хвилині мого великого жалю ввиділа я нараз сивого чоловіка над дитиною, як у воздухах, і почула слова: — Не плач, бо воно в мене в ясности“.

„Мама чоловікова вийшла з другої хати і взяла від мене з рук дитину, а він каже:

— Не плач. Не видиш, воно янголятко. Пому вже ліпше...

„Відтак випровадив мене надвір, бо мій жаль був такий великий, що мені трохи серце не трісло. Та як я подумала, ні, від хвилі, коли я почула ніби з себе, ніби від того чоловіка: „Не плач, бо воно в ясности“ — мені стало легше.

„Він сам також гірко плакав, а проте мене все впоминав:

— Не плач, — казав, — дозирає другу дитину. Далі, врешті, як ти заслабнеш, то хто буде наді мною сторожити?

„Коли Анничка впокоїлася (а було це вже перед днинкою), він пішов полями під ліс по мою маму. Й знов пішла другої днини до Ч. просити

пан-отця Б., щоб похоронив дитину, а мама осталася дома. Коли люде зачали заходити до хати, де лежала померша, він сидів іще в ямі. Як я вернулася з Ч. додому (а було це вже ввечір), то застала в хаті повно людей. Іван пішов до стаїні й там сидів. Моя мама понесла йому їсти. Він казав:

— Я, мамо, вже їсти не годен; як нема тої дитини, що мене пазнала*), я не годен їсти!

„І тут знов сплакав гірко:

— Кажіть їй, нехай вона їсть!

„Мені їсти давали, а я їсти не могла, бо мені серце кралося за мою дитиною, що я не знала, де я стою. Лиш як я пішла до сусіди, то вже там уснула. З хати люде порозходилися, а він і моя мама аж до-раня сиділи коло дитини...

„Коли я рано вернулася додому, він, як давніше, знов сховався. Я пішла знов до Ч., щоб ще дещо докупити, й шукала всюди фіри, щоб пан-отця до похорону привезти, таї вернулася аж темним вечером до дому. Застала знов повну хату людей. Питаюся мами, чи давала Іванові їсти. Мама кажуть:

— Давала, але він не хоче їсти, лиш усе над чимось думає.

„Пішла я сама до нього й питаю:

— Чому ти, чоловіче, не їси? Захорівш; а в ямі тяжко слабому лежати.

„Тоді він попоїв трохи.

„Моя мама пішла додому й обіцялася прийти аж зраня.

„Він мені казав:

— Ти сиди в хаті, доки люде будуть, а я ляжу спати.

„Я згодилася. Він ляг спати, а я сиділа до пів до першої по опівночі. Коли люде порозходилися, я пішла його збудити. Він прийшов до хати:

— Он там є молоко, хліб, бери та їж, бо тепер я ляжу.

*) дозирала

„Я лягла в двох кожухах, узута, бо тої ночі був мороз, а він на мене накинув ще ковдру й кожух — і я заснула ...

„Нараз збудили мене якісь голоси. Я підняла голову й роззираюся, а то повна хата козаків. Тоді я почала з усієї сили кричати, хоть голос із переляку насилу добувався з горта:

— Що то? Що то є! Що тільки війська в хаті?

„Я думала, що то ревізія, коли тільки козаків набилося до мене.

— Не кричи! — відповів хтось із гурту. — Не кричи! Чи є в тебе Австріяк?

— Нема! — кажу.

Московський капітан обізвався:

— Може, то твої хазяїн? Йому нічого не буде, лиш ти скажи: є, чи нема? Він лиш піде до Росії.

— Пане, нема! Нема!!

— Ми тебе або повісимо, або розстріляємо, як не скажеш правди, — погрозив капітан.

— Стріляйте мене, вішайте мене, — кричала я знов, — а в мене нема жадного Австріяка!

— А що буде, коли ми його найдемо? — спитав знов капітан.

— Пане! — відповіла я. — Я тепер дурна, бо я свою дитину втратила.

„А капітан питається:

— А ти не виділа, чи не ходили й коло других сусідів Австріяки? Кажі правду, а ми їх уже самі зловимо: вони плентаються від-часу-до-часу по дорозі.

„Я знов:

— Я жадних Австріяків не виділа.

-- Ой, ти — ти добра зволоч! Ми вже знаємо, не бієся!

„Тоді я вже змовкла.

„Коли я спала, а Москалі добувалися до дверей, він, не знаючи що з собою зробити, сховався в хоробах*) під міхами. По розмові зі мною

*) сіни

Москалі пішли на під шукати „Австріяка“. Навкруги хати стояла сторожа, аби не втік, а в хаті також було повно козаків. Коли його один козак найшов під міхами, скричав на других, аби стріляли, вистрілювши сам перший, аж Іванові шапка з голови злетіла. Витягнувши його опісля надвір, джинули його так сильно в бік, що він із болю аж скорчився.

„Відтак звернулися до мене:

— А що — нема Австріяка?

„А я кричала:

— Люде, що ви робите? Я маю одного мерця в хаті, а ви ще одного хочете зробити?!

„Тоді капітан мені сказав:

— А видиш? Не варт же тебе повісити? Ти ж казала, що нема Австріяка, а тепер... сама поміркую...

„А я кажу:

— Пане! Тепер моя хата, як корчма! На лаві лежить мерець, то кождей увібде, хто хоче.

„Він мені на те:

— А на що ти йому кожух дала?

„А я йому:

— Боже милий! Як Бог узяв мою дитину милу, то най чорт бере її кожух! А я салдата мушу до хати прийняти, бо як я його не прийму й не дам йому послідний кусник хліба, то він може мене в кождей хвилі підняти.

„Відтак казали мені отворити ставню. Ідучи туди, я так дуже плакала та руки ламала, що всі Москалі зглядалися на мене. Побачивши його надворі, як стояв між ними, мов смерть блідий, я майже умліла.

„І питался його, де гвер.*)

*) ружниця

— Пане! — відповів: — як мене ваші салдати ймили, то все від мене забрали.

„Мені казали, аби я дала який ремінь, щоб йому руки звязати; я мала, але не хотіла дати, бо мені жаль було. Та був на дручках ведалеко хати дріт напнятий, що біля на ній висіло; той дріт вони врубали й йому руки назад звязали, що такі сині від того стали, як шпильки. А я, Боже, як я руки ламала, як голосила й кричала:

— Боже! Що то цієї ночі мене покарало, що хочуть мене і з другою дитиною розлучити?

Це я навмисне так голосила, аби він догадався, що має говорити, коли в мою хату ввійшов.

І справді. Москалі прискочили до нього з запитанням, коли він прийшов до хати. Він відповів:

— Може, була перша або пів до першої, як я прийшов (а вони його у другій зловили).

„Вони знов:

— Ти не спав іще?

„А він:

— Ні, — каже, — ще не спав.

„Вони знов:

— Відки ти прийшов?

„Він:

— З другого села.

„А вони:

— Як називається те село?

„Він:

— Я, — каже, — знаю багато сіл — і оповідає про села десь аж під Галичиною.

„А вони тягнуть далі:

— Чого він прийшов сюди, чи він знав її, чи що?

„Він: він ішов лісом і побачив світло. Прийшов олижче — дивиться . . . а там мердець. Тоді повернув до хати, бо знав, що на похоронах дають Істи. Увійшов до хати, тут не було нікого; відтак прийшла хазянка її дала йому Істи. І він таки не втік, як прийшла ревізія. (Та перша жінка, в котрій він зразу ховався, зрадила його; не мала спокою — може, ревнувала.) А він рад, — говорив далі командантові . . . чи хто то був, — що його взяли Москалі, бо не буде мучитися, а буде мати що їсти.

„Івана забрали до Ч. її там замкнули. Коли його туди забірали, казали Москалі людям і мені, що нас чекають роки в Сибірі. На таке я післала свого тата до одного шпіона, аби він за мене просив, щоб мене не брали до Росії. Шпіон лише сказав:

— Так, так, він перебував у хаті вашої доньки, а ви цього не знали?

— Я цього не знав, — сказав тато. — Відки? А її вона, донька моя, не знала, то ж молоде і ще дурне.

„А шпіон знов:

— А я знаю все. Знаю, як він іде в першій тої жінки, Жойци, ховався, а до вашої доньки вже ходив. Я все знаю. І не лиш я, але й Москалі знають.

„А далі сказав:

— Чому то донька ваша, Василька, сама до мене не прийшла?

„Тато прийшли до мене додому і відповідають:

— Іди, — кажуть, — сама до того рогатого, він мене і слухати не хоче.

„Другої днини рано я сама пішла до нього. Пішла і стала просити:

— Може би ви попросили за мене в тих панів, що мають силу, аби мене не карали й до Росії не брали. Я маю ще лишень одну-одніську дитину, на кого я її лишу, як мене заберуть?

„Саме на то надійшов той старший, що був при ревізії й каже:

— От, у цієї жінки ми того вояка зловили.

„А до мене звертаючися, спитав:

— Нащо ти ховала Австріяка?

„На те я йому:

— Пане! Я сім років чоловіка не маю. Вже чотири роки, як нічого не пише. Видко, вже вмер. А цього я люблю, і він мене любить. Він не має жінки, й ми би були звінчалися. І ще він мені так казав: „Хоч би сиділи тут Москалі й довше, то все-одно нам не було б добре, — бо наші Австріяки, як прийдуть, то мене або застрілять або в окопи поженуть — і ти рівно мене не будеш мати. А Москалі дуже добрі люди; як би мене взяли з собою до Росії, то би мені, може, й ліпше було. Вони добрі люди“.

„Але то все, що я йому наговорила — не було правда. Я мусіла крутити, аби Москалі не були на нас лихі й не збавили нас. Офіцер, чи командант так на це сказав:

— Любить Москалів ... любить, та нам оповідають люди, що ваші австрійські офіцери лишили гроші, й ви передержуєте його, бо він австрійський шпiон ... от і все ...

„Я й цьому заперечила:

— Наші офіцери нам жадних грошей не лишали, й я цього чоловіка з любови годувала й укривала; а він навіть і не дуже ховався, аби його Москалі не зловили.

„Тоді той командант і шпiон питають:

— Та дуже ти його любиш?

— Дуже ..., панове, так, як своє серце. Дозвольте, аби я його хоть раз іще виділа.

„Тут почали оба мужчини реготатися:

— Ми знаємо, — каже командант, — як то любов іде. І жаль мені тебе, що сьомий рік чоловіка не мавш, але ... може ... може ... й поможемо тобі що трохи. Лиш ... бачиш ... то буде коштувати ... та не говори про те нікому. Ми ідемо до Ч., а ти прийди сюди завтра рано.

„Я прийшла другої днини зраня й застала лиш самого пніона. Він мені сказав:

— Ти не кажи нікому, що я зроблю, бо тут за дві конійки цілу Росію продадуть; а тебе буде твоя справа 50 рублів контувати, й нічого тобі не буде. Як би було за мало тих грошей, то я зайду завтра рано до тебе, бо їду до офіцерів до Ч.

„І справді прийшов рано, й я дала йому ще 20 рублів, — тай, що правда, не брали мене навіть і до протоколу. Івана ж зараз у три дні забрали до Росії. Я йшла з С... м і наздогнала його тень ... аж у Ч. у лісі на горбі і йшла за ним аж до другого села, бо Москалі не позволяли на місці і в дорозі говорити. Коли вже можна було говорити, я дала йому сорочки і три хліби на дорогу та ще і скриньочку медіників. А він мені сказав:

— Не журися. Я би втік, але не маю грошей.

— Я тобі дам грошей, — кажу йому: — лиш як хочеш нашого царя боронити, — і зараз на руки дала йому 25 рублів.

„Він силкав і сказав:

— Боже, яка ти цира! Й втечу, аби там не знати що, і буду нашого царя боронити, доки мого здоровля, бо я знаю дуже добре, що в нашого царя живється, як у рідного тата. Я вже шість років у службі й не зазнав жадного лиха, лиш усе добра; а в Росії таки не остануся, хибі би мене вбили.

„На відхіднім я ще йому наказувала:

— Ти, чоловіче, не кури, не пускай грони з димом, а як приїдеш у яке село, купи хліба, аби мав з чим утікати.

„Він мене у всім послухав.

„Коли вого в Кам'янці П. посадили на залізницю, він скористав з першої нагоди тай утік разом із таким самим, як він, камратом, котрого Москалі також віднаїшли, як укривався по селах. Козаки вихром гнали за ними, шукали, розпитували, але не зловили ...

„За чотирнацять днів вернулися.

Саме в-опівночі, в дванадцятій годині, прийшов Іван на мов обістя. Ще як ми прощалися, я шепнула йому до вуха:

— Як би Бог поміг тобі втекти, то заградися до моєї хати так, аби тебе лиш одна птаха нічна виділа!

„Він так і зробив. Забився під стайню, а тої другий пішов до другої жінки. Я його зразу не пізнала. Був по-московськи перебраний і дуже чорний з лица. Побачивши його під стайнею, я почала кричати:

— Що. — кажу, — що то знов за Москаль прийшов? Хочє мене обікрасти?

„Він не обзивався.

„Тоді я пристунила ближче, зачала приглядатися ліпше... дивлюсь... а то він.

„Нагодувавши його в хаті, я йому кажу:

— Що будемо робити, коли наша хата в підозрінню? Мусиш наново направити сховок під ногами корони й туди лізти, щоб навіть дстїяна не знала, що ти тут.

„Він знов послухав.

„Нараз звалилося в село несподівано більш як тисяча козаків і розмістилися якраз у тім закутку, де була моя хата. Скрізь стало їх повно: і в хаті, й на подвіррю, що не було куди й обернутися. Не на довго вони прийшли, а все-таки було страшно. Відтепер я лиш одного пазила: щоб був хліб за хлібом у хаті. Так дозирала я його між воротами, носила їду і все, що треба було, аби лише він із ями не виходив. Так просидів він там три тижні. Коли я доїла корову й його годувала таї через те мало молока приносила до хати, козаки говорили:

— Щось мало молока дав твоя корова.

— Мало, — кажу, й більш нічого.

„Одного разу пішла я до С. продавати бички і стрінула там шпіона. Я його не пізнала, але він сам задержав мене:

— Жінко, — каже він мені, — чи ти адуріла, чи що з тобою? На що ти знов приймила в хату того вояка, що ми його в тебе відібрали?

— Я не знаю ... я не виділа його ... — кажу, а тут мені коло серця аж млісно робиться, — йдїть і шукайте його собі. Коли його найдете, тоді вітніть мені голову!

„Відтак із поворотом я постушила до одної парафіянки й попросила її, щоб перетримала його пару днів у себе, доки не відбудеться в мене ревізія.

— Дам тобі її їсти, її грошей, і що схочеш, — кажу, — лиш перетримай його, аби мене або його не стратили.

„Третьої днини була в мене справді ревізія. Я пішла в поле жати жито, що майже лягало до землі і просилося під сери, а Москалі прийшли й перевернули цілу хату. У сховку під ногами корови нашли його мапи і скло. Ціле село знало, що в мене нашли мапи.

„Я пішла до шпіона й почала плакати.

— А що, нашли мапи? — питається він.

„А я відповідаю:

— Діти принесли з ліса. Як наші втікали, то полинали дещо, а діти понаходили, бо гралися в окнах. Що я винна?

— Добре гралися! — каже він. — Ти нічого не знала, а селом пішло як вогнем, що він знов у тебе в хиті. Гай, гай!

— Я клянуся, що нічого не знаю. — кажу.

„А він знов:

— Та хоч його її нема, то мапи все-таки в тебе нашли; будеш мати біду, Василю!

„На таке я дала йому трицять рублів, і він кавав, що мені нічого не буде. І так сталося.

„Люде ходили від-часу-до-часу до нього, до шпіона, і все під'юджували та допитувалися в нього:

— Чи буде її що? Чому Василю. — кажуть. — нема кари?

„На те шпiон вiдгазував:

— Пождiть, люде, пождiть, її шiсть рокiв на Сибiрi чекає... не журiться нею!

„А я, вчувши таке, пішла до нього і плачу:

— Тільки мене то грошей коштує, й аби я пішла на шість років у Сибір? Пане, де правда?!

„А він:

— Я вмисне так кажу, бо людям потрібно щось гризти. Якусь кістку...
Тобі жаль?

„І засміявся.

„Тай так.

„Тимчасом Іван сидів у тій жінки, й я йому їсти давала, що могла. По ревізії він назад прийшов до моєї хати. Коли Москалі відтягнулися, я йому все розповіла, що в селі діялося, — й ми обоє раділи.

„Так це тягнулося, аж доки наші не надійшли.

„Коли останньої днини перед відворотом Москалі шукали — вже в моєї мами — за Іваном і мапами, й я це зачула, мені нараз стало жовто перед очима, що я мало що з ніг не повалилася. Тепер я вже знала: й мене застрілять або повісять, і його. Але не прийшли; їм не стало вже часу.

„Стала я на дорозі, йдучи до мамі, слаба, ні жива, ні мертва, й думаю:

— Боже, як уже дася смерть, то хоч дай за нашого царя, а не за Москаля. Полягло стільки війська, то нехай поляже й одна баба. Це за наш край і за царя.

„В останній уже хвилі забіг Москаль і забрав корову. Та я виплакала в нього ту дорогу корову й післала її з чоловіком далеко в поле, відки лиш пестрою цяткою виднілася, — а сама стала хату стерегти.

„Заховалася я в комірку від дороги — і слухаю. Може, повернуться ще раз Москалі. Ніхто перед ними не безпечний. Ніби відтягаються... а все ще навертають, щоб це або те захопити, або де з ким попрацятися...

„Ей, Господи!

„Так я слухала якийсь час, скулившись, та прикладала вухо до землі . . . може, ліпше зачую те, що може ще настати. Нараз чую . . . щось — шур — і тихо, і знов — шур — і тихо! . . . Вийшла б — боюся. Боже . . . думаю, може, то Москалі чигають на наших . . . і ось, ось . . . заб'ють канони . . . Слухаю, які слова дійдуть до мене: московські, чи німецькі?

„Чую: німецькі — наші!! Тоді я . . . Господи! — Кричати? Сказати? Це наші, наші прийшли — Іване!! . . .

„Іван зголосився до наших і пішов знов у бій.

„Деякі наші люде прискаряжували мене перед нашим нітськом, будьто би я з Москалями змовлялася.

„Коли я перед одним фельдвєблем жалувалася на те (а це не був Німець, ні, а свій таки чоловік), — він мені, не знаю чому, сказав:

— Ти, — каже, — для царя вояка ховала, га? Для царя? Ще й жалувешся, ти сяка-така! Иди, звідки прийшла!!

„В мене не було грошей . . . Він це знав . . . та! так . . .

„Плачучи, я відійшла. — — —

Викмовляючи останні слова, Василка мовчки обтерла верхом руки сльози.

— І що ж далі, Василко?

— Нічого.

В неї було повне горло сліз.

— Що з Іваном? . . .

— Та як кажу. Зголосився й пішов знов у вогонь . . . і стався воля божа.

— Що?

Пані підняла голову і глянула на молоду жінку. Так вона ніколи не говорила. Таким тоном . . . ні. Її обличчя набрало мов кам'яного виразу, очі були вділ опущені, руки звисли по боках.

— Що сталося?

- Божа воля. Попав у полон.
- До кого?
- До Москалів. Він їм був суджений.
- Вернеться, Василько . . .

Вона скривила уста й не сказала нічого, лиш попрашлася.

Якось по двох роках знов до тої пані навідалась.

Це було на другу Богородицю. Вона прийшла з нічими людьми на відпуст.*)

Споважніла, ніби ціле її колпшине, життям переповнене, вство успокоїлося. Лице змарніло, набрало якоїсь темности й, мов з бронзу вирізьблене, виазрало з білого рантуха.**) Очі задумчиво бігали по людях . . . питали . . .

Оповідала. Тут і там усміхаючись, оповідала, як проживала. Дмитрик ріс і лишився з бабусю в хаті на господарстві, бо вона мусіла цього року піти на відпуст. Так поклала собі в гадку . . .

Добре їй гадувалося?

Добре. Чому ні? Вона щаслива, що може знов свою роботу робити. Як би не земля, та не та праця, та не худоба, та не хата, — вона б давно з розуму зійшла . . .

Від Максима з Канади не було вістки?

Від нього самого ні. Але пан-отець розвідувався, і прийшла відомість, що він помер. Якусь скалу, писали, розсаджували динамітом, щоб могла переходити туди залізниця, він був там робітником, — і одного разу й його, й того пана, що провадив роботу, й ще кількох інших . . . висадило в повітря. Лиш руки його, писали, віднайшли. З плчх — то ногу . . . то голову . . . то знов шматт тіла, як на війні. І то все.

*) богемілля, проща **) रुपяник, яким соляки закутують собі голову

Паві замовкла на хвилину, а вона зітхнула.

— А від Івана не маєш вістки?

— Раз була.

— Відки?

— Далеко на Сибір загнали. Дуже далеко. Один, що втік відти, але не був із ним разом, оповідав, будьто би там така студія, що заки одно слово сказане до другого дійде, то паде замерзалою крупинкою на землю.

— Той більш нічого?

— Нічого. Хто годен усе переказати? І ще оповідав, що ночі дуже страшні.

— Так.

— Страшні і глибокі, кажуть. Ніби одна другої держиться. Ніби з вічної безодні виростають. Літо коротке й лиш на те, щоб себе пооглядати та синє на небі побачити. Відтак сонце очі примикає. Нам тут добре . . . кажуть.

— Добре, Василько . . .

Мовчанка.

Вона перебирала песміяни руками волічку коло своєї барвної крайки й задумалася.

— Літом іще добре. — сказала нараз, наче вернулася звідкись гадками: — роблю в полі, коло хати (вона тепер у мене наново пошита), полю, білю, тчу . . . Жіночої роботи доста, вона не лягає до спочинку, як кажуть. І слава Господу, що доста. Але знімою, ох, як сумно инді.

— В тебе дитина, Дмитрик.

— Це щастя мов. Це одно, що Бог іще мені оставив . . . а то б . . . Увечір, що в зимі так зараши робиться, я пряду. Нав'язу куделю . . . повну, аж хати зпоза неї не бачу — і пряду.

— Я вас не виджу, мамко, зпоза куделі, — каже Дмитрик. —

заверніть до мене головку.

— А-я . . . синку.

— Бо я вас хочу видіти; я не хочу, аби ви плакали . . . Татко в небі, самі ви казали, не плачте!

— А-я. Так тобі здається.

— Іноді чоловік заплаче, — звернулася до пані, виправдовуючись. — Або співаю . . . а малий слухав, доки не засне . . . Як засне, я слухаю. От, так уже навчилася від того часу все ночами надслухувати. Часом котресь з худоби в стайні зариче . . . й мені стає лячно . . . Дрож проходить мені тілом. Воно якесь таке віще . . . може, хтось іде, гадаю. Часом собака завив, часом вітер загуде в комині . . . тоді стає лячно. Стає все перед душею. Не дай, Господи, ніколи вдруге війну переживати . . . Встаю, кладу кудельку в кут . . . і молюся . . . „Слава тобі, Господи, що ти є“. — кажу . .

Чернівці, 22 січня, 1922.

